

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 347.734

В. С. КИРИЧЕНКО,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЛИХВАРСТВУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Розглянуто правові заходи в Російській імперії, спрямовані на приборкання розгулу лихварства в країні. Виокремлено основні етапи правового регулювання приватної позичкової діяльності. Приділено увагу динаміці змін окремих складових поняття лихварства в контексті складу злочину, як його визначало на той час чинне законодавство.

Попри твердження в Енциклопедії банківської справи України про те, що ліквідація лихварського засилю стала можливою лише з розвитком цивілізованої банківської справи [1, с. 327], слід визнати, що на початку ХХІ ст. кредитування в небанківських установах користується неабияким попитом, принаймні серед українського населення. За твердженнями фахівців, є кілька категорій клієнтів, які надають перевагу саме таким позикам. По-перше, це особи, яких з тих чи інших причин відмовились кредитувати банки. По-друге, це ті, хто опинився в скрутному становищі, має достатньо нестабільний фінансовий стан та кому вкрай потрібні гроші. Особливістю саме небанківського кредиту є те, що його надають людині, яка опинилася в скруті і від якої не варто вимагати довідку про статки та запрошувати поручителів.

Особливої актуальності проблема небанківського кредитування набуває в умовах вируючої в Україні економічної кризи, яка створює найсприятливіше середовище для розквіту лихварської активності. У сучасних умовах недоугої податкової політики чітко заявила про себе тенденція відходу капіталу в тінь.

Дослідження кредитно-фінансової сфери в історичному ракурсі свідчить, що значна кількість сучасних проблем у цій галузі не є чимось виключно новим [2, с. 200]. Ринковий характер економіки, що вимагав рівності всіх форм власності, в Російській імперії наприкінці ХІХ ст., а також в Україні на початку ХХІ ст. обумовив не тільки схожі умови господарювання, а й типові проблеми і навіть злочини.

Лихварський кредит відігравав подвійну роль в економіці Російської імперії. З одного боку, він знижував можливість накопичення і

струмував розвиток економіки, бо значний відсоток унеможливив виробниче використання лихварського капіталу. З іншого боку, лихварство підривало застарілі форми виробництва та власності, посилювало майнову диференціацію. Лихварська експлуатація селян розорила їх, перетворивши на найманих працівників, та в певному сенсі сформувала умови для переходу від товарного виробництва до капіталістичного.

У свою чергу, перехід до товарно-капіталістичного виробництва змушував селян виходити на ринок та брати участь в обміні товарів. До цього спонукали сільське населення також правові та економічні умови, створені земельною реформою 1861 р. Запроваджена реформою система викупу змушувала селян купувати землю в поміщиків, а заміна багатьох натуральних повинностей грошовими вимагала від селян обмінювати на гроші дедалі більшу кількість продуктів, що ними вироблялась.

Потреба в грошах існувала й до інтенсивного розвитку капіталістичного виробництва, проте основним споживачем лихварського кредиту в ті часи виступало дворянство.

Незважаючи на те, що державна влада в Російській імперії завжди негативно ставилася до феномену лихварства й намагалася його ліквідувати, все ж таки можна виокремити декілька етапів цієї боротьби залежно від того, застосовувалося чи ні кримінальне переслідування до осіб, що присвятили себе цьому промислу.

Боротьбу з лихварством царат розпочав лише тоді, коли зміг запропонувати альтернативу цьому виду кредитування. Така кредитно-банківська політика була обумовлена насамперед головним завданням держави на той час –

охороною дворянської земельної власності. І саме ця власність у середині XVIII ст. опинилася під загрозою з боку лихварів, коли став набирати обертів процес легального переходу дворянських земель у руки приватних кредиторів, представників недворянських станів. Уже тоді налякані ідеологи дворянства малювали жахливі картини втрати «шляхетним станом» своїх маєтків: «Розкіш і непомірне марнотратство більшої частини наших дворян скоро призведе до того, що більша частина наших сіл стане належати фабрикантам, купцям, піддям, секретарям, докторам і лікарям, і не ми, а вони панами і володарями будуть» [3, с. 967].

Отже, 13 травня 1754 р.¹ за указом Єлизавети Петрівни в країні засновується Державний позичковий банк та одночасно забороняється лихварство [4]. Якщо бути точним, то під Державним позичковим банком указ розумів два окремих банки для дворянства та для купецтва, які відповідно до станового устрою суспільства повинні були забезпечити ці категорії населення такими потрібними їм грошима з метою «зменшення в державі відсоткових грошей» [4, преамбула]. Позики надавалися під 6 % річних; цей указний відсоток став максимальною процентною ставкою, яку дозволялося отримувати за позичені гроші в імперії. У разі, якщо будь-хто «дерзне брати більше шести відсотків і в тому викритий буде, у таких ті дані від них у позику гроші залишаться в позичальника, а для казни всі їх маєтки конфіскувати... і у всій державі однаковий і рівний відсоток повинен бути...» [4, п. 6].

Саме щодо таких заходів держави К. Маркс зазначав: «Розвиток кредитної справи здійснюється як реакція проти лихварства» [5, с. 655]. Слід підкреслити, що держава не лише вводила законодавчу заборону, а й намагалася економічними заходами здолати ганебне явище, яке не бажало поступатися своїми позиціями. Маніфестом від 3 квітня 1764 р. було підтверджено заборону брати лихву понад 6 %, встановлених указом від 13 травня 1754 р. [6], а ті, хто нехтував встановленою указом заборонаю, визнавалися «сугубими злочинцями», бо вони «пофарисейськи заповідь Божу виконували». Наступним нормативним актом, що підтвердив заборону лихварства, став «Статут благочиння або поліцейський» [7], який вимагав виявлених лихварів спрямовувати до суду.

Маніфест 1786 р. продовжив лінію урядової кредитно-банківської політики та проголосив заснування Державного позичкового банку на заміну Санкт-Петербурзького Банку для дворянства [Див.: 8; 9; 10]: «аби будь-який господар, маючи оні (гроші – прим. авт.) за малі відсотки і сплачуючи свій борг найлегшим чином, був у змозі заснувати власні землі...» [11]. Своім маніфестом Катерина II скоротила плату за кредит, встановивши указний відсоток у розмірі не вище п'яти, намагаючись «сильним Нашим Імператорським словом заборонити огидну лихву» [11]. А той, хто нехтував волею імператриці та йшов супротив закону, «лишався всього свого капіталу, у позику лихвену даного, на користь Наказу суспільного піклування того місця, де стався злочин проти цього закону» [11]. Проте вже за часів царювання Олександра I – у 1808 р. – указний відсоток знову було підвищено до шести [12].

Лихварська складова вищезазначених нормативних актів знайшла своє відображення у статтях 2020 та 2021 Законів цивільних (вид. 1837 р.). Зокрема, позикодавцю дозволялося «брати ріст з капіталу, що надано в борг, проте не вище шести відсотків на сто в рік»; стягнення росту в розмірі, що перевищував узаконений, визнавалося лихвою [13, статті 2020, 2021]. У свою чергу ст. 1707 Уложення про покарання (вид. 1866 р.) визначала, що той, «хто буде викритий у взятті, при віддачі в позику грошей, вищих, ніж встановлені за законом, відсотків, той підлягає: вперше – грошовому стягненню не більше потрібної кількості проти взятих ним лихвенних відсотків; удруге – понад зазначене вище грошове стягнення, арешту на час від трьох тижнів до трьох місяців; а втретє – понад зазначене грошове стягнення, ув'язненню на час від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців» [14, ст. 1707].

Однак покарання для «процентщиків» проіснувало недовго; ліберальні настрої, які під час проведення Великих реформ домінували у владній верхівці, принаймні в тій її частині, що проводила ці реформи, обумовили височайше затвердження в 1879 р. думки Державної Ради, яка скасувала майже всі обмеження щодо узаконеного росту та віддала визначення розміру відсотка за позичковими зобов'язаннями на розсуд сторін [15]. Проте указний ріст, що дорівнював шести відсоткам, усе ж таки залишався і застосовувався тоді, коли сторони в угоді не визначали розміру росту.

¹ Проте сам указ був оприлюднений лише 23 червня 1754 р. і в літературі частіше можна зустріти саме цю дату.

Економічний лібералізм з XVI ст. став на захист стягнення відсотків з позиченого капіталу [Див.: 16]. Для багатьох це було так незвично, що іноді назву праці І. Бенґама «Defense of usury», яку він, до речі, написав, перебуваючи в Росії, перекладають російською «Защита от ростовщичества» замість «Защита ростовщичества». Поступово Європа скасовує відсоткові обмеження та відмовляється від кримінального переслідування.

Проте ані цар, ані уряд, роблячи навздогін за Європою такі ліберальні кроки, зовсім не змінили свого ставлення до лихварського промислу і, розуміючи всю його ганебність, прикінцевими положеннями думки Державної Ради, наказали міністрові юстиції, за погодженням із головноуправляючим Другим відділенням Власної Його Імператорської Величності канцелярії, міністрами фінансів та внутрішніх справ, розробити та представити в Державну Раду проект правил, які б в умовах скасування обмежень щодо росту на позичений капітал визначили, що слід вважати лихварством, та встановили відповідальність за цей злочин [17, п. IV; 18].

Ще під час розроблення в 1870 р. проекту думки щодо скасування обмежень у галузі кредитування спеціально заснована для цього комісія відзначила неможливість ефективного застосування кримінальної відповідальності за перевищення наказного відсотка. Неефективність каральних заходів обумовлювалась численними можливостями, які були в наявності в незаконслухняних ділків, що забезпечували свою таємну діяльність державним судовим примусом (приписування відсотків до капітальної суми, отримання відсотків наперед тощо).

Проте, усвідомлюючи всю неефективність каральних заходів, Державна Рада вважала, що навіть декларація намірів уряду переслідувати «процентщиків» створить у суспільстві сприятливе враження та свідчитиме про те, що незважаючи на скасування узаконеного росту, виходячи з економічних потреб, уряд не має наміру залишатися байдужим у разі прояву зловживання свободою, яка була надана при укладанні грошових правочинів [19, с. 6].

До того ж на владу тиснули суспільні настрої, серед яких слід відзначити антиєврейські заворушення. Традиційно в Російській імперії лихварством займалися євреї, і побічними наслідками їх успіху в бізнесі були погроми як реакція на зловживання. Г. І. Успенський, з'ясовуючи причини цього явища, писав: «Євреї були побиті саме тому, що наживалися чужою нуждою, чужою працею, а не виробляли

хліб своїми руками» [20, с. 26]. Певним катализатором суспільної реакції стали неврожаї 1891–1892 років, від яких два роки поспіль потерпало сільське господарство 21 губернії та які обумовили розгул лихварства.

Дослідження, проведені спеціальними урядовими комісіями – Редакційною комісією для складання проекту нового кримінального уложення, Вищою комісією з перегляду діючих про євреїв в імперії законів [21, с. 55–56] – свідчать, що лихварство в сільській місцевості сягнуло нечуваних масштабів. Цілі селища переходили під контроль лихварів. Проте яким би жахливим не було становище сільського населення, при обговоренні в Державній Раді цього питання зазначалось, що пропонуване обмеження росту відсотка на рівні 12 % річних зовсім не торкнеться селянського населення. У селянському середовищі практично неможливо отримати позику на помірних умовах, бо позики особам, які не в змозі надати ані особистого, ані майнового забезпечення, не можуть бути дешевими.

Певне полегшення для селян стало можливим лише з того часу, коли почали засновуватись та діяти позико-зберігальні товариства. Проте і вони, попри задекларовані благодійні цілі, стягували за позику до 18 %, і це було виправдано значними ризиками, що загрожували товариству з боку неплатників.

Труднощі з контролем розміру відсотка полягали у специфіці кредитування селян. Зазвичай угода укладалася на словах, до того ж позика вкрай рідко надавалася грошима. Найчастіше це був хліб, посівний чи інший матеріал, при цьому повернення позики здійснювалося також хлібом, працею або виробами.

Однак, попри відчуття своєї неспроможності ефективно боротися з лихварством у сільській місцевості, Державна Рада, розглянувши у з'єднаних департаментах та загальному присутстві пропозицію міністра внутрішніх справ щодо встановлення кримінальної відповідальності за лихварські угоди з хлібом, погодилася з І. М. Дурново, а 18 червня 1892 р. ця думка отримала й згоду Олександра III [22]. Відтепер ті, хто скуповував хліб у селян за «нерозмірно низьку ціну», та за умови, що продавець перебуває в тяжкому становищі, першого разу підлягали арешту строком до трьох місяців, а рази надалі – до шести. Також скупник повинен був компенсувати продавцю різницю між сплаченою сумою та дійсною ціною проданого хліба.

Проте цих заходів явно було недостатньо. І міністр юстиції, не очікуючи, коли закінчить

свою роботу вищезгадана Редакційна комісія для складання проекту нового кримінального уложення, за попередньою згодою з її головою та міністром внутрішніх справ увійшов 3 липня 1892 р. до Державної Ради з проектом каральних заходів щодо лихварських дій.

З'єднані департаменти цивільних і духовних справ, законів і державної економії Державної Ради, розглянувши подання міністра юстиції, дійшли висновку, що з метою ефективності майбутніх каральних заходів, спрямованих проти лихварства, необхідно видати нормативний акт, який би відповідав різниці між міською та сільською місцевостями. Зокрема зверталася увага, що в місті домінують грошові позики, а на селі – хлібні та продуктові, забезпечені особистою працею позичальника. До того ж відсоток росту в місті та на селі теж різнився, і те, що в місті вважалось зайвим, у сільському побуті було звичайною справою та нормою. Тому закон повинен передбачати обидва види лихварства, як при формулюванні ознак складу злочину, так і при встановленні відповідальності за них [23, с. 7].

Загальне зібрання Державної Ради погодилося із висновками з'єднаних департаментів, зазначивши, що це питання достатньо вивчене й опрацьоване численними комісіями, остання з яких – під головуванням графа К. І. Палена з перегляду законів про євреїв, висновки якої ґрунтувались на обстеженні 16 західних і південних губерній імперії і були однозначними щодо згубності впливу на добробут місцевого населення нічим не стриманого лихварства та необхідності його кримінального переслідування. Особливо це стосувалося сільської місцевості, де комісія зафіксувала випадки стягнення понад 200 % річних. Цілі села в місцевостях, які спіткали неврожаї у 1891 р., опинялися в руках «процентщиків», що завдали шкоди місцевому населенню більшої, ніж саме стихійне лихо. Саме на цих лиходіїв, на думку Державної Ради, і повинен бути спрямований вплив урядової влади, який (як визнавала це сама влада, в умовах неможливості найближчим часом запровадити доступний сільський кредит) може полягати лише в кримінальному переслідуванні лихварства [23, с. 8].

Опоненти нарікали, що поданий законопроект щодо сільськогосподарського лихварства надає широкі можливості для застосування особистого розсуду суддів, що створило б загрозу помилкового правозастосування закону на практиці. На це Державна Рада зауважувала: розсуд суду, більшою чи меншою мірою, до-

пускається в будь-якому кримінальному законі, і тому ці обставини не можуть слугувати підставою для відмови від кримінального переслідування діяння, яке є злочинним. Навпаки, такий стан речей, з одного боку, може бути лише додатковим приводом для зайвого контролю за суддями, а з іншого боку, надасть можливість широкого застосування місцевих звичаїв і таким чином наблизить до народу судово-адміністративну владу, репрезентовану земськими начальниками, міськими та мировими суддями. За цих умов складність викриття лихварства, скоріше, призведе до надмірної обережності суддів, що надасть можливість значній частині «процентщиків» уникнути покарання. Проте й тут навіть сама загроза кримінального покарання буде позитивно впливати на боротьбу з цим злом [23, с. 8].

Підсумком обговорення стало затвердження царем 24 травня 1893 р. думки Державної Ради про переслідування лихварських дій, яка встановила кримінальну відповідальність за два види лихварства – міське та сільське [24].

Відстежуючи зусилля держави щодо приборкання розгулу лихварського кредиту, слід відзначити, що, розпочинаючи цю боротьбу, влада не спиралася виключно на кримінально-правові заходи. Перший нормативно-правовий акт спочатку проголосив заснування Державного позичкового банку, а вже потім запровадив відповідальність тих, хто «дерзне брати більше», ніж держава вважала можливим. Проте надалі владі довелося визнати свою неспроможність створити необхідні умови для організації доступного, перш за все селянського, кредиту і за цих умов рухатися не шляхом європейського досвіду (створення банківських установ та відмови від обмеження їх діяльності), а навпаки, вдатися до кримінальної відповідальності.

Як ми бачимо в історичній ретроспективі, наукова думка, на відміну від суспільної, стосовно позичкового відсотка зазнала майже кардинальних змін, проте що стосується лихварства, то і сьогодні ставлення до нього залишається незмінним. Це проблема, яка виходить далеко за межі раціональних правових категорій та знаходиться в моральному вимірі як окремої людини, так і суспільства в цілому. Тому, підсумовуючи, хотілося б згадати висловлювання видатного французького філософа М. Монтеня: «Це немала насолода... говорити самому собі: "Хто зазирнув би до мене в саму душу, той і тоді б не звинуватив би мене ані в нещасті, ані в розоренні будь-кого, ані в мстивості, ані в

зздриності, ані в злочині проти закону, ані в жазі змін чи то смуті, ані в порушенні слова; і хоча розгнудзаність нашого часу все це дозволяє і вчить цьому кожного, я ніколи не накладав руку на майно або гаманець будь-якого

француза, проте завжди жив за рахунок власного, як на війні, так і в мирний час, і ніколи не користався чужим трудом без належної платні» [25, с. 11].

Список використаної літератури

1. Ілляш М. М. Лихвар / М. М. Ілляш // *Енциклопедія банківської справи України* / [редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін.]. – К. : Молодь ; Ін Юре, 2001. – 680 с.
2. Аминов Д. И. Преступность в кредитно-банковской сфере в вопросах и ответах : учебник / Д. И. Аминов, В. П. Ревин – М. : Брандес, 1997. – 200 с.
3. Болотов А. Записки. 1738—1795 г. : в 4 т. / А. Болотов. – СПб., 1873. – Т. IV. – 873 с.
4. Именной указ 13 мая 1754 г. – Об учреждении Государственного заемного банка; о порядке выдачи из оного денег и о наказании ростовщиков // *Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗ) – I. – Отд. I. – Т. XIV. – 1754. – № 10235.*
5. Маркс К. Капитал : в 4 т. Т. 3. Критика политической экономии. Кн. 3. Процесс капиталистического производства, взятый в целом / К. Маркс. – М. : Изд. полит. лит-ры, 1978.
6. Манифест 3 апреля 1764 г. – О воспрещении брать излишние проценты сверх определенных шести по указу 1754 // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XVI. – 1764. – № 12124.*
7. Устав Благочиния или полицейский // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXI. – 1782. – № 15379.*
8. Манифест 28 июня 1786 г. – Об учреждении Государственного заемного банка // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXII. – 1786. – № 16407.*
9. Именной, данный Сенату 28 июня 1786 г. указ – О переименовании Санктпетербургского Банка для дворянства, Государственным дворянским банком // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXII. – 1786. – № 16408.*
10. Именной, данный Главному директору Государственного заемного банка, тайному советнику Заводовскому 28 июня 1786 г. указ. – О поручении ему ведомства над Государственным заемным банком и о порядке управления оным // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXII. – 1786. – № 16409.*
11. Манифест 28 июня 1786 г. – Об учреждении Государственного заемного банка // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXII. – 1786. – № 16407.*
12. Именной, данный Сенату 28 октября 1808 г. указ. – О единообразном постановлении канцелярских сборов и пошлин за совершение и явку крепостных актов // *ПСЗ – I. – Отд. I. – Т. XXX. – 1808. – № 23317.*
13. Свода законов гражданских, изд. 1857 г. // *Свод Законов Российской Империи (СЗ РИ).* – Т. X. – СПб., 1858.
14. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Третье издание, 1866 г. // *СЗ РИ.* – Т. XV. – СПб., 1867.
15. Высочайше утвержденное 6 марта 1879 г. мнение Государственного Совета. – Об изменении постановлений об узаконенном росте // *ПСЗ – II. – Отд. I. – Т. LIV. – 1879. – № 59370.*
16. Див.: Клавдий Салмазий (Salmasius), або Клод де Сомез (Claude de Saumaise). *De usuries* / К. Салмазий. – Лейден, 1638; його ж *De modo usurarum* / К. Салмазий. – Лейден, 1639, його ж *De re nummaria* / К. Салмазий. – Лейден, 1639; його ж *De foenore Trapezitico* / К. Салмазий. – Лейден, 1640; його ж *De mutuo* / К. Салмазий. – Лейден, 1648; Анн Робер Жак Тюрго (Anne Robert Jacques Turgot). *Memoire sur les pret d'argent* [К вопросу о предоставлении займов] / А. Ж. Тюрго, – Париж, 1769; Бентам И. (Bentham J.). *Defense of usury* [Защита лихвы] / И. Бентам. – СПб., 1787.
17. Высочайше утвержденное 6 марта 1879 г. мнение Государственного Совета. – Об изменении постановлений об узаконенном росте // *ПСЗ – II. – Отд. I. – Т. LIV. – 1879. – № 59370.*
18. Записка Редакционной комиссии для составления проекта нового уголовного уложения 2 ноября 1892 г. и Журнал Соединенных департаментов гражданских и духовных дел, законодательства и государственной экономии 12 апреля 1893 г. // *Материалы официального делопроизводства и справочная литература.* – СПб., 1893. – № 55.
19. Журнал Общего собрания Государственного Совета 29 января 1878 г. // *Закон о преследовании ростовщических действий, 24 мая 1893 года, с изложением рассуждений, на коих он основан.* – СПб. : Гос. канцелярия, 1893.
20. Успенский Г. И. Власть земли / Г. И. Успенский // *Собрание сочинений : в 9 т. Т. 5* / [под общей ред. В. П. Друзина, подгот. текста Н. И. Пруцкова, коммент. Г. М. Фридендера]. – М. : ГИХЛ, 1956.
21. Миндлин А. Б. Правительственные комитеты, комиссии и совещания по еврейскому вопросу в Росии в XIX – начале XX века / А. Б. Миндлин // *Вопросы истории.* – 2000. – № 8. – С. 43–61.
22. Высочайше утвержденное 18 июня 1892 г. мнение Государственного Совета. – Об установлении ответственности за ростовщические сделки по скупке хлеба у крестьян // *ПСЗ – III. – Отд. I. – Т. XII. – 1892. – № 8750.*

23. Журнал Соединенных департаментов гражданских и духовных дел, законодательства и государственной экономики // Закон о преследовании ростовщических действий, 24 мая 1893 года, с изложением рассуждений, на коих он основан. – СПб. : Гос. канцелярия, 1893.

24. Высочайше утвержденное 24 мая 1893 г. мнение Государственного Совета. – О преследовании ростовщических действий // ПСЗ – III. – Отд. I. – Т. XIII. – 1893. – № 9654.

25. Монтень М. Опыты. Избранные произведения : в 3 т. Т. 3 // Мишель Монтень ; пер. с фр. – М. : Голос, 1992. – 416 с.

Надійшла до редколегії 30.06.2011

КИРИЧЕНКО О. С. ПРАВОВОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ РОСТОВЩИЧЕСТВУ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Рассмотрены меры правового воздействия в Российской империи, направленные на преодоление разгула ростовщичества в стране. Выделены основные этапы правового регулирования частного займа. Уделено внимание динамике изменений в отдельных составляющих понятия ростовщичества в контексте состава преступления, как его определяло на то время действующее законодательство.

KYRYCHENKO V. LEGAL COUNTERACTION TO USURY IN THE RUSSIAN EMPIRE

The impact of legal measures in the Russian Empire to overcome rampant usury in the country is examined. The basic stages in the legal regulation of the private loan are underlined. We paid attention to the dynamics of changes in individual components of the concept of usury in the context of the offense, as it was determined by the legislation at that time.

УДК 340.342

Л. О. КОРЧЕВНА,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та правосуддя
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ПСИХОЛОГІЧНА ШКОЛА ПРАВА ТА СУЧАСНІСТЬ

Досліджено методологічні передумови і концептуальні засади психологічної школи права.

Справжня теорія завжди сучасна, навіть коли віддалена від нас часом. Психологічне вчення про право – одна з таких теорій, яку відзначають плідні розвідки в опрацюванні ідей демократичної правової, соціальної держави і громадянського суспільства. Це обумовлює неабияку її співзвучність із сучасністю.

Варте уваги й те, що психологічна теорія права є школою зі світовим визнанням. Сучасне континентально-європейське та англо-американське право складовою своєї методології і теорії має емотивну психологію, емотивну теорію мотивації, що обумовлює емотивну природу західного права.

З огляду на сказане, завдання даної статті полягає в тому, щоб дослідити методологічні передумови і концептуальні засади психологічної школи права. Таке дослідження надасть змогу розкрити емотивну природу права й обумовлені цією природою тенденції права у суспільстві. Подібним чином сформульоване

завдання поки що не було предметом теоретичного дослідження і воно утворює новий напрям у розвитку правової думки в Україні.

Перше місце серед наук про людину посідає психологія. Психологія (від грецьк. *psyche* – душа, *logos* – учення, наука) – це наука про закономірності виникнення, розвитку і функціонування свідомості або психіки як особливої форми життєдіяльності. Свідомість утворює той елемент у природному плинні речей, у якому світ мислить сам про себе. У сфері вищої психічної діяльності (пам'ять, інтелект, інтуїція і воля) замість еквівалентності причини і наслідку, якій підпорядковані усі явища природи, творча сила духу проявляється через цілепокладання.

Тож зовсім не випадково, що засновник і голова вітчизняної психологічної школи права Л. Петражицький розпочинає свою фундаментальну працю «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» з викладу головних